

LÁBADI DÁVID

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
labadi.david.92@gmail.com

DISZTÓPIÁK EGYMÁS KÖZT

Mesterdolgozatom témája az utópisztikus szövegekben (utópiák és disztópiák) reprezentált művészet megjelenési formáinak, szerepének és helyzetének, valamint a vonatkozó szövegek funkcionalitásának, oktatásmódszertani alkalmazhatóságának a vizsgálata. Az alább közölt részlet a 20. századi klasszikus disztópiákkal foglalkozik, azok előzményeivel, a bennük feltűnő államilakulattal valamint az államnak/hatalomnak a művészethez való viszonyával.

Kulcsszavak: irodalom, utópia, disztópia, művészet, 20. század.

A feldolgozott szövegek tipologizálása során három szövegtípust különítettem el. Az első csoportot a 20. század első feléből származó disztópiák alkotják (ezeket nevezem klasszikus disztópiáknak). A második típusba a fiatal felnőtteknek íródott (Young Adult) kortárs szórakoztató irodalmi regényeket sorolom. Karinthy *Utazás Faremidóba* című kisregényét külön tárgyalom. A tipológiára azért van szükség, mert lényegesen nagyobb szellemi távolság húzódik az egyes típusok között, mint pl. a reneszánsz utópiák közt. Természetesen lehetséges pl. Zamjatin és Karinthy regényének összehasonlítása, azonban a téma és a megközelítés miatt sokkal adekvátabb egybevetni az egymáshoz közelebb álló műveket, mint az egymástól lényegesen távol állókat.

MILYENEK A MŰLT SZÁZAD RÉMKÉPEI?

Szilágyi Ákos szerint ezek a szövegek negatív utópiák, mivel az utópia lehetőségét cáfolják azzal, hogy az utópia alapját adó formális, racionális ész adott esetben mindenféle gátlástól mentes, szabad kezet kap (SZILÁGYI 1988: 71). A formális ész szó szerint embertelen (az emberen kívül álló), ezért pont az ember számára teszi élehetlenné a legtökéletesebb társadalmat (SZILÁGYI 1988: 72). Ezeknek a társadalmaknak a lakói megszűntek embernek lenni, helyette párt-

tagok, fogyasztók vagy számok (PODOLSZKI 2010: 17). Ezt az állam az egyéni tudat felszámolásával érte el, illetve próbálja elérni, a kollektívába tartozás az egyén léte elé helyeződik. Azonban Szilágyi kifogásolja ezekben a szövegekben, hogy az embert tudat és irracionális tartalmak keverékeként, és nem egységes szubjektumként kezelik (SZILÁGYI 1988: 81).

Ezekben a regényekben az állam befolyása, hatalma alatt tartja az egyéneket, szabadságukat felszámolta. Ebből az egyik véglet Huxley *Szép új világa*, ahol a szabadságnak még megvan az illúziója, az egyének egyszerűen nem érzik magukat szabadságukban korlátozottak. A másik véglet Zamjatyin *Mi* című regénye, ahol a számok (a társadalmat alkotó egyének, akiknek azonosító száma van, neve nincs) egyenesen üdvözlik a szolgaságot, és a szabadságot primitív, állati tulajdonságnak tartják (ZAMJATYIN 2008: 18). Orwell 1984-ében a szabadság és a szolgaság szavak jelentését az államilag szervezett agy mosás, a *duplagondol* és az újbeszél eszközeivel összemosták és felcserélték. Mindhárom regényre érvényes, hogy nem feltétlenül a társadalom, a környezet vagy maga a világ változott meg, hanem ezek érzékelése, az, ahogyan az emberekben tudatosul a külvilág. Ezért lehetséges, hogy az Egységes Állam számai örülnek annak, hogy elzárták őket a természettől, ezért tartják a „vademberek” világlátását, ösztönéletét erkölcs-telennek Huxley fogyasztói, és ezért képesek Orwell párttagjai is a Párt doktrínái szerint élni, és mindent elhinni, amit a párt mond (SZILÁGYI 1988: 82).

Mindhárom mű in medias res kezdődik. Egyetlen személyre fókuszál a cselekmény, rajta keresztül, az ő ráeszmélésével egy időben ismerjük meg az államot. Hiányzik az „odakerülés” mozzanata. Az olvasó számára az elidegenedést magának a disztópia helyének és idejének a „normális” volta váltja ki: nem lázalom, nem utazás révén kerülünk oda, hanem a narrátor vagy a főszereplő valóságaként (MOYLAN 2000: XIII). A főszereplő maga is mindig a társadalom része, nem egy kívülről érkező idegen (ĐERGOVIĆ-JOKSIMOVIĆ 2009: 143).

Közös bennük az is, hogy mindhárom lezárására ráillik a „gyógyulás” szó: Zamjatyin és Orwell hőseit „meggyógyították”, míg Huxley esetében a társadalmat gyógyították meg az azt „izgató”, a stabilitást veszélyeztető elemektől.

KLASSZIKUS DISZTÓPIÁK

Platón, More vagy Campanella meglátásait tekintve, az utópisztikus szövegek esetében nem vonatkoztathatunk el a szerző jelenidejétől, lévén ez legfőbb indítéka és forrása is. Ugyanez állítható a 20. század jelentős disztópiáinak esetében is. A disztópiaszerző, akárcsak az utópiaszerző, saját jelenéből indul ki, azonban amíg utóbbi a jelenleginél jobb világot álmodik, addig a disztópiaszerző a jelen problémáinak nem megoldását, hanem továbbfejlődését, túlbúrjánzását és

felerősödését írja le (BARCSI 2010: 20). Egy disztópia nem egyetlen probléma köré építkezik, hanem számos olyan tényezőre, amelyek összessége megoldhatatlan. A századelő disztópiái is több problémára reflektáltak: a modern társadalom mechanizmusaira, a technikai fejlődésre, és az államapparátus működésére (MOYLAN 2000: XIII).

ELŐZMÉNYEK, FORRÁSOK

Zamjatyin számára az elnyomás, a korlátozó hatalom, a diktatúra és az elgépisedő modern civilizáció volt az, aminek dogmatikussága irtózáttal töltötte el (FÖLDEÁK 2008: 234). Orwell 1946-ban írt esszét a regényről, amit akkor a totalitárius hatalom irracionálisáról, az isteni jelképek és a vezérmotívum összemosódásáról szóló műként értelmezett. Befolyásolónak tartotta Zamjatyin börtöntapasztalatait (a cári és a forradalmi hatalom is börtönbe zárta), azonban a regényt nem az író saját sérelmeinek manifesztációjaként értékelte (ORWELL 1990¹).

Huxley az intézményesített tömegkultúrát, a képrombolást, moralistaként az erkölcsi hanyatlást élte meg hasonlóan. Ehhez kapcsolódik még a modernség egyik nagy eredménye, a tömegtermelés is és ezzel együtt az ember leértékelődése, tömegtermékké válása. Orwell úgy vélte, hogy Huxley-ra jelentősen hatott Zamjatyin regénye (ORWELL 1990).

Orwell Zamjatyin művéből, az angol Munkáspártból való kiábrándultságából, a globálpolitikai helyzetből merített regényéhez (FREEDMAN 1984). Állandó a háború, az átlagembert a nap huszonnégy órájában, a hét hét napján megfigyelik, és szemben a másik két előddel, nemhogy nincs bőség vagy fogyasztás, de a létminimumhoz szükséges cikkek is alig állnak rendelkezésre (ORWELL 2010 9: 11). Forrásai közül kiemelik a Szovjetuniót, de a katolikus egyházat is. Az egyház elkövetett szörnyűségei mellett számos terminus is felfedezhető a regényben, melyek az egyházi szóhasználatból származnak (FREEDMAN 1984). Noha a regény szinte felkínálja magát a pontról pontra történő referenciális olvasásra, és valóban sok eleme, motívuma fellelhető Orwell jelenében és valóságában, azonban ezek a hasonlóságok inkább az Állatfarm hatása miatt voltak szembetűnőek, és amíg az előző regénynek szándéka volt az erre való rájátszás, addig az 1984-nek nem (PYNCHON 2003: VI). Orwell nem a kommunizmussal, hanem a totalitárius hatalommal helyezte szembe magát, a hivatalos baloldaltól elhatárolódott, egyformának látta a Brit Munkáspártot és a sztálini Kommunista Pártot – mindkettő állítólag a munkásosztály javáért

1 http://tereless.hu/keletkultinfo/orwell_zamjatyin_mi.html

munkálkodó mozgalom volt, azonban ő csak azt látta, hogy ezek a szervezetek hogyan igyekeznek saját hatalmukat kiterjeszteni, biztosítani (PYNCHON 2003: VII.). A regény kulcsfontosságú eleme, a *duplagondol* is a politikai tapasztalatból született. Az a tény, hogy a világ baloldali pártjai „szocialistának” fogadták el Sztálin diktatúráját, miközben számára egyértelmű volt, hogy annak a rendszernek semmi köze a szocializmushoz, egyfajta skizofrénia gyanúját keltette benne (PYNCHON 2003: IX). Ezt a kettősséget, ellentmondásosságot államosította, elvitte az extremitás szintjéig, és megszületett a *duplagondol*. Nem maga a jelenség új (számos példát találni a valóságban is, pl. az intézménynevekben), hanem a doktrínává való alakítása.

IDŐ ÉS HELYSZÍN

A hely és az idő, ahová műveiket helyezték, szintén változó. Érdekes, hogy nem egyre távolabbra, hanem egyre közelebb helyezték a disztópiát, mind térben, mind időben.

Zamjatyin kívül helyezi a történelmen, az Egységes Állam időszámítását megelőző Kétszáz Éves Háború eltörölte az azt megelőző korok emlékeit, így a tabula rasa adva volt. A hely kérdése egyáltalán nem lényeges, mivel az Egységes Állam megléte a fontos – a „kint”, az utazás irracionálissá vált: „Biztos vagyok benne, hogy a vadember, miközben a »zakót« nézte, így töprengett: »Ugyan, mi szükség van erre? Fölösleges teher.« Úgy érzem, pontosan így fognak önök is bámulni, amikor elmondom, hogy a Kétszázéves Háború óta közülünk senki sem volt a Zöld Falon túl” (ZAMJATYIN 2008: 14). Időben pontosan meghatározni nem lehet, azonban hozzávetőlegesen 1200 évvel járunk a jövőben (ZAMJATYIN 2008: 14).

Huxleynál, habár ő is kívül helyezi a történelmen, és bevezet egy új időszámítást, a hely továbbra felismerhető marad (London, New York) (HUXLEY 1982: 7), az idő pedig kiszámítható (F. u., azaz Ford után 632 – az első T-modell ennyi éve gurult le a futószalagról) (HUXLEY 1982: 24).

Orwell még közelebb hozta saját jelenéhez a rémítő jövőt: saját időszámításunkon belülre helyezte, térben helyzetét pedig pontosan meghatározta. Zamjatyin Egységes Államában 10 millióan élnek egy üvegbúra alatt (ZAMJATYIN 2008: 19), Huxley Világállamában pedig ott volt a rezervátum. Azonban Orwell esetében nincs „kint”. A természet még létezik ugyan, azonban területileg az is a Párt fennhatósága alá tartozik, Julia okkal inti csendre Winstont még az erődben is (nincs rá garancia, hogy nem mikrofonozták be az egész erdőt). Valószínűleg ez a fajta közelség, felismerhetőség és naturalizmus (FREEDMAN 1984) eredményezte azt, hogy a három regény közül az 1984-nek van a legnagyobb ismertsége.

A SZUBJEKTUM

Mindhárom regényben az egyén teljes mértékben alárendelődik a kollektívának, azonban felszámolódása más-más mértékű és léptékű.

Zamjatyinnál az emberek nem is emberként, hanem számként hivatkoznak magukra, név helyett is számuk van. Az olyan dolgok, mint az egyéniség, a szellem, a lélek, a fantázia, betegségek, gyógyítandók (ZAMJATYIN 2008: 36). A számok a boldogság rabságában élnek, nem csak azért, mert rákényszerítik őket, hanem mert így akarnak élni (legalábbis az Egységes Állam propagandája ezt terjeszti). Ebben a disztópiában találni a legtöbb ellenálló lakót, hiszen nyílt konfliktusra is sor kerül (több ezer szám lázad fel a Jótevő uralma ellen), miközben a narrátor nem látja mások elégedetlenségét, szabadság iránti vágyát. A házak törhetetlen üvegből készültek, elzárkózni a másik tekintete elől csak a Magánórák alatt lehet, érvényes szexjeggyel (ZAMJATYIN 2008: 16). Emellett az utcákon jól látható, több méter átmérőjű lehallgató készülékek vannak, a matematikai alapú erkölcs és nevelés jóvoltából pedig a számok önként jelentik fel saját magukat az Őrzők Hivatalában (az ő feladatuk az eltévelyedettek helyes útra terelése, a számok megóvása attól, hogy bünt kövessenek el) (ZAMJATYIN 2008: 22).

Huxley esetében a kondicionálás, az alva tanulás révén fogadtatják el az egyénnel a társadalmon belüli helyzetüket (így kerülnek el, hogy a létszámfőlényben levők Gammák, Delták és Epsilonok ne lázadjanak fel, és mérsárolják le a vezető Alphákat és Bétákat) (HUXLEY 1982: 27). A determináltság ékes példája az, hogy Lenina érzelmi feldúltságból elkövetett hibája miatt egy még meg nem született ember álomkórban meghal huszonkét évvel, nyolc hónappal és négy nappal a hiba bekövetkezése utána (HUXLEY 1982: 150). Noha a házak itt nem üvegből vannak, és továbbra is mindenki egyedül él, az alvást leszámítva, soha senki sincs maga: mindig csoportosan vesznek részt valamilyen programban, legyen az sport, tapifilm, illatorgona-koncert, vagy orgia. Lenina döbbenete ezért olyan őszinte és elemi erejű, amikor Bernard kettesben akar vele lenni, és beszélgetni: „Beszélgetni? De hát miről?” (HUXLEY 1982: 74). A név még megmaradt, azonban a Föld kétmilliárd lakója tízezer néven osztozik. Az állam látszólag a tökéletes boldogság állapotát nyújtja az egyénnek, hisz amit a kondicionálás és a hipnopédia nem képes megoldani, arra ott a szóma, „A kereszténység és az alkohol összes előnyével, de minden hátrányuk mellőzésével” (HUXLEY 1982: 49). Mustapha Mond világellenőr tudja, hogy a céltalan boldogságon kívül lehetséges az öntudat fejlesztése, az ismeret bővítése, az egyén művelése – azonban az egyszerűen nem lehetséges, illetve nem megengedett a jelen körülmények között (HUXLEY 1982: 142).

Az 1984-ben az egyén kollektívába tömörülése, tömörítése még mondhatni kezdeti, átmeneti stádiumában van. Az olyan dolgok, mint a család, a rokoni kapcsolatok, még fennállnak, azonban a Párt mindent elkövet, hogy ezeket felszámolja. Minden érzelmenek, kötődésnek a Párthoz kell kapcsolódnia, felé kell fordulnia (ORWELL 2010: 239.). A Párt központi szerepét Winstonnak is újra kell tanulnia: „Bármilyen is az, amit a Párt igaznak tart, az igaz. Lehetetlen a valóságot látni, ha nem a Párt szemével néz az ember. Ez az a tény, amelyet meg kell tanulnod, Winston” (ORWELL 2010: 275). Az egyén csak egy sejt az állam szervezetén belül. „A sejt kimerülése a szervezet életerejére. Meghalsz, ha levágod a körmöd?” (ORWELL 2010: 291). Az egyén nem életével járul hozzá a nagy egészhez, hanem halálával, azzal, hogy az állam eszközként használja.

Talán Huxley disztópiájával kerül a legélesebb kontrasztba. Míg a *Szép új világban* a fogyasztás és a rá épülő gazdaság volt a fő mozgatórugó, itt kifejezetten nyomorúságos körülmények között élnek az emberek. A szabadság megvonása Zamjatyinéhoz hasonlóan tudatos, vállalt állapot, sőt a szabadság lenézendő: „Mint a Párt jelszava hirdette: »A prolik és az állatok szabadok«” (ORWELL 2010: 82). Azonban alapvetően különbözik a másik kettőtől abban, hogy ez a világ még mozgásban van.

AZ ÁLLAMSTRUKTÚRA

Az Egységes Államban minden szám egyenlő. A szabadság a vadság, a primitívség szinonimája, a boldogság antonimája, a bűn lehetősége (ZAMJATYIN 2008: 39). Az ember igényli a láncokat (ZAMJATYIN 2008: 8). Ádám és Éva a paradicsomban nem voltak szabadok, büntelenek is voltak. Bűnbeesésük és szabaddá válásuk pillanata egybe esik. Azzal, hogy eltörölték a szabadságot, eltörölték a bűnt is, és beköszöntött a boldogság, visszatértek a paradicsomba (ZAMJATYIN 2008: 65). A számok közt, félig álruhában, félig nyilvánosan, járnak az Őrzők, akik arról gondoskodnak, hogy a boldog rabság állapotában élő számok közt még véletlenül se jelenjen meg a bűn (ZAMJATYIN 2008: 52). Munkájukat a számok egyszemélyes, üvegfalú lakásai, a nyilvános lehallgató készülékek, az önkéntes fel- és önfeljelentés imperatívusza segíti. A számok barátait egyfajta aggódásból és kötelességből jelentik fel, hisz magától értetődő, logikus lépés az eltévelyedett helyes útra való visszaterelése (ZAMJATYIN 2008: 40). A „betegeket” (lázadók, másként gondolkodók, ellenállók stb.) a Műtőben kezelik.

„Úgy ötszáz évvel ezelőtt, amikor a Műtőben még csak elkezdtek a munkát, akadtak olyan ostoba alakok, akik a Műtőt az ősi inkvizícióval hasonlították össze, pedig ez olyannyira képtelenség, mintha azonosképp bírálják el a légszűrőszést végző sebészt s az útonállót: lehet, hogy mindkettőjük kezében ugyanaz a

kés, mindketten ugyanazt csinálják: élő ember torkát vágják el. S ennek ellenére az egyik jótevő, a másik bűnöző, az egyik +, a másik – jellel...” (ZAMJATYIN 2008: 82–83).

Mindenki felett áll a Jótevő. Bár mindenhatónak, sőt istennek tűnik Gépezete által, D- lázálmos kihallgatása közben maga is óriási méretűvé válik, azonban később igen emberszerűnek tűnik (pl. D- vele vacsorázik). Egyértelműen nem derül ki róla, hogy milyen mértékben tekinthető „embernek”, hisz nem jelzi semmi, hogy örökletes posztról lenne szó, a választás maga egyszerre paródiája és rémképe a demokratikus választási rendszernek (az eredményt már előre tudják), azonban személyesen is találkoznak vele (szemben Nagy Testvér fiktív személyével). Valószínű, hogy a Jótevő a zsarnoki hatalom materializált metaforája akar lenni, és éppen ezért nem olyan erejű, mint Orwell Nagy Testvére, akinek nincs anyagi kiterjedése, azonban szellemi jelenléte sokkal kézzelfoghatóbb, mint a Jótevő személye.

A Világállamban a vezetés nem egy ember, hanem tíz világellenőr kezében összpontosul. Maga a titulus is inkább egyfajta fogyasztóvédelmi szakemberre, semmint államvezérre utal. Hatalmuk igen nagy, azonban ezt nem érzékeltetik az emberekkel (pl. Mustafa Mond megjelenik a fiatalok keltetőlátogatásán, beszélgetni kezd az igazgatóval). Azonban lényegében keveset tudni a világellenőrökről. Az emberiség többi részéről annál többet. Öt kasztra osztódik a társadalom: Alpha, Béta, Gamma, Delta, Epsilon, mindegyiknek van plusz és mínusz tagja. Az Alphák és a Béták a vezetők, az értelmiség, a mérnökök, ők dolgoznak a keltetőkben, a nevelőintézetekben, ezért őket egy petesejtből készítik el. A Gammák a munkásosztály, ők állítják elő azokat a javakat a gyárakban, amelyek fogyasztásából tartja fenn magát a társadalom. A Delták és az Epsilonok leginkább a szolgák, a kiszolgáló személyzet szintjén vannak, az Epszi-
lonokat félmajmoknak is nevezik. Az egyes ember predeterminált, már a petesejt megtermékenyülése előtt, a termelési programban meghatározzák, hogy milyen kasztú, milyen nemű, milyen fenotípusú, hivatású legyen, mire legyen ellenállóbb, milyen képességei legyenek. Ezt a determináltságot fogadtatják el velük kondicionálás és hipnopédia (alva tanulás) útján. Az állam az egész világra kiterjedő képződmény, azonban vannak rezervátumok, ahol a vademberek élnek (20. századi erkölcsi normák maradványai, hiedelmek, babonák, vallás keveréke, törzsi szerveződés). Zamjatyin Falon túli embereivel ellentétben ezekről a társadalmon kívüli elemekről sokkal többet lehet megtudni.

Orwellnél azonban nincs „kívül”. A világot három szuperország teszi ki, amelyek állandóan háborúban állnak egymással. Ennek a háborúnak egyetlen célja van: a további háború. Ennek kedvéért a haditechnika alacsony szinten maradt, a csaták tét nélküliek, és egyik ország sem képes meghódítani a mási-

kat, még szövetség árán sem (ORWELL 2010: 203–204). Szemben elődeivel, Orwell disztópiájában nincs jólét, nincs bőség, hanem szegénység van. Szilágyi Ákos szerint nem azért van ínség, mert tekintélyelvű elnyomás uralkodik ebben a disztópiában, hanem azért van ínség, hogy lehetséges legyen a tekintélyelvű elnyomás (SZILÁGYI 1988: 120). A nyomoron három társadalmi réteg osztozik: az állatszámba vett prolik; a Külső Párt tagjai, akik ugyan jobb körülmények közt élnek, mint a prolik, de alapvető cikkeket nélkülöznek, tartaniuk kell a Gondolatrendőrségtől és az állandó megfigyeléstől. A hierarchia csúcsán a Belső Párt tagjai állnak, ők élnek a legjobb körülmények közt: kikapcsolhatják a teleképet, igazi élelmiszerhez juthatnak, sőt inasuk is lehet. Mindennaposak köztük a kirakatpercek, a leszámolások, a hatalomból való kitűrés és a kivégzés. Valójában az ő kezükben összpontosul a hatalom, ők maguk is kollektívaként, és nem egyénekként tekintenek magukra. Maga a hatalom sem egy ember, vagy egy tucat ember kezében összpontosul, mivel nem összpontosul: a Párt mint entitás rendelkezik vele, az egyes tagok ugyanúgy a Párt alá tartoznak (ORWELL 2010: 232).

Huxley jövőképe vállaltan statikus, hisz a stabilitás a fő célja, az Egységes Állam pedig, habár terjeszteni akarja eszméit a világűrön keresztül, maga az állam már mondhatni „kész”. Ezzel szemben Óceániában még tart a Forradalom (egyértelmű utalás a Szovjetunióra), ami csak akkor tekinthető bevégezettnek, amikor az újbeszél teljes egészében felváltja az eddig, óbeszél nyelvet (ORWELL 2010: 329).

TECHNIKA, MŰSZAKI FEJLŐDÉS

Közhely, hogy világunkban sosem látott technikai fejlődés tapasztalható, akár a mindennapi használati, akár az egyes műszaki tárgyak terén. Ezek a szövegek azonban még a technológia ilyen rohamos léptékű fejlődése előtt íródtak. Ugyanakkor zárt, totalitárius társadalmakról van szó, így a fejlődéshez, haladáshoz való viszony eltér a történelmi tapasztalattól.

Számos használati tárgy, találmány, technológia, amely a regény megjelenésekor futurisztikus sci-finek tűnt, a mai olvasó számára inkább elavultnak, nevetségesnek, vagy egy alternatív technikai fejlődési ág termékének látszik, semmint egy érvényes jövőbeli látomásnak. Éppen ezért nem a találmányok a fontosak, mint ahogy az sem, hogy a regényeknek melyik részletei valósultak meg, mit „tippeltek meg” helyesen a szerzők. Sokkal fontosabb az az attitűd, amit a regénybeli állam mutat a technológia felé.

Zamjatyin Egységes Állama a matematikára épül, számos találmányuk és úrutazási ambícióik ellenére az egész államra egyfajta jóleső stagnálás jellem-

ző. Ez az ellentmondás a másik két regényre is érvényes: folyamatosan haladni a tökéletes cél felé, azonban soha el nem érni azt. Mintha egy futó futószalagon futva próbálna előrehaladni. Azonban nem is várható más ettől az államtól: ami matematikailag tökéletesnek tartja magát, az nem törekszik fejlődésre (ZAMJATYIN 2008: 6).

Hasonló a helyzet Huxley-nál. Adott egy technikai állapot, amely lehetővé teszi az olcsó tömegszórakoztatást, a kényelmes életet, a lehető legjobb erőforrás-felhasználást, és természetesen megalkotta a tökéletes megoldást, a szómát. Azonban a meglévónél újabbat csak akkor engedélyeznek, hogyha az a társadalmi stabilitást nem veszélyezteti, és gazdasági hasznot hajt. A világelőőr elismeri és dicséri a fiatal biológus dolgozatát, majd megtiltja kiadását, mondván túl kockázatos, esetleg nem kívánt gondolatokat ébreszt egyes labilisabb egyéneknél (HUXLEY 1982: 142). Hová fejlődhetne a tökéletes boldogság?

Orwell esetében a stagnálás tudatos. A Párt nem engedélyezi a technikai újításokat, mivel az ő szükségleteinek tökéletesen megfelel a meglévő technológia, a párttagoknak pedig egyáltalán nem szükséges bármilyen technikai cikk (a prolikról már nem is beszélve). A haditechnika is feltűnően alig fejlődött valamit a második világháború óta: a túl hatékony fegyverekkel nem lehet azt a fajta állóháborút folytatni, amely az államok közti status quo-hoz szükséges.

A MŰVÉSZET

A művészet terén mindhárom állam igen negatív jövőképet mutat.

Az Egységes Államban Állami Költők, Állami Prózáírók intézménye létezik, a zenét géppel állítják elő (szonáta gép, amelyen csak egy kart kell tekerni, és óránként három szonátát készít), Zenegyár harsogja az indulót a menetelő millióknak a Magánórák alatt (ZAMJATYIN 2008: 8). A téma a matematikai boldogság, a nem-szabadság, az állam és a Jótevő dicsőítése. Ugyan R-, D- költő barátja, hiányolja a költői magatartás lehetőségét, a költői szabadságot, az ihletet, a korlátlanágot (ZAMJATYIN 2008: 44), azonban kénytelen az államot szolgálni. A nem-szabadság, amely a választást is önmaga paródiájává és rémképévé formálta (a szavazás nyilvános, és az eredmény előre eldöntött), a művészetet is teljesen a rendezettség alá vonta (a vadság idejében a költők, írók még arról írhattak, amiről csak akartak, főleg magukról) (ZAMJATYIN 2008: 71). Azonban a művészi alkotásra adott egyfajta lehetőség is, erre maga a regény a bizonyíték: a narrátor „valós időben” írja, napról napra a kezdetben az Egységes Államot dicsőítő poémáját, ami fokozatosan vált át kalandregénybe (erre ő maga a narrátor is reflektál). D- a műhelyben a beszüremelő fényben úgy éli meg, hogy a szerszámok tánca perdülnek. A tánc mint tevékenység is nem-

szabadsága által tetszik neki. A tánc az előre meghatározott, nem akaratlagos mozgást jelenti számára – az ő szemében a csoportos menetelés és a tánc közt nincs különbség (ZAMJATYIN 2008: 7).

Huxley esetében még létezik a számunkra értékesnek nevezett művészet, azonban szívekben gondosan elzárva, és csak a világellenőrök férhetnek hozzá. Az emberek nem olvashatják pl. Shakespeare műveit, mert bár nem is értenék (hiányzik a tragikus művek megértéséhez szükséges szenvedés, fájdalom tapasztalata, hisz az egész társadalom az élvezetekre építkezik) (HUXLEY 1982: 176). A fogyasztóknak (bár a regényben nem nevezik őket így, mi joggal mondhatjuk rájuk, hogy a Világállam a fogyasztói társadalom túlbujánzása) az olcsó kulcsin, a látványos effektusok maradnak meg: a tapifilm, aminek érinthető effektusai lebilincselik az emberek tudatát; az illatorgona, ami több tucat mesterséges parfüm felhasználásával bódít és zsongít; a tévéadások, a pornográf mozifilmek. Ez a felszínes, tartalmatlan szórakozás azáltal válik igazán hangsúlyossá, hogy John, a Vadember nemhogy a 20., hanem egyenesen a 19. század eszmeiségét hordozza, a romantikát, amely már Huxley jelenében is anakronisztikusnak számított. A Shakespeare-i monológokat szavaló, viktoriánus-romantikus vadember, és a saját kora erkölceinek megfelelő Lenina szerelme nem is érhet véget máshogy, csak tragédiával (gyilkosság és öngyilkosság), hisz Lenina számára a szerelem egyetlen lehetséges formája a testi beteljesülésben rejlik, míg John éppen ezt akarja elkerülni, számára a szerelem lelki-szellemi fogalom, a testi aktus egyben a szerelem megsemmisülése is. Érdekes megfigyelni a tömeg reakcióját John agresszív kitörésére és Lenina haláltusájára – az agresszió, a brutalitás iránti vágy népnünpbe, orgiaszerű ritmikus tömegverekedésbe torkollik (HUXLEY 1982: 207).

Amíg Zamjatyin és Huxley világában az egyénnek legalább lehetősége van lejegyezni saját gondolatait, rendelkezik egy minimális szellemi mozgástérrel a hatalom által kiszabott téren belül, addig a Párt uralta Óceániában ezért halálbüntetés jár. Nem csak a Párt ideológiája szerint eretnek nézetek leírása, de már maga a gondolat is bűn, amiért tarkón lövés és elgázosítás jár. A főszereplő, Winston Smith mégis belekezd a naplózásba, holott tudja, hogy már abban a pillanatban meghalt, amikor elhatározta magában, hogy megveszi az üres füzetet – csupán az időpont maradt kérdés. A halálra ítélt szabadságával írja naplóját, amit publikálásra szánt:

„»A jövőnek vagy a múltnak, egy olyan kornak, amelyben szabad gondolkozni, amelyben az emberek nem egyformák, és nem kell magányosan élni – egy olyan kornak, amelyben van igazság, s ami történt, nem lehet meg nem történtté tenni:

üdvözet az egyformaság korából, a magányosság korából, Nagy Testvér korából, a duplagondol korából!«

Már halott is, gondolta.” (ORWELL 2010: 34–35.).

Viszonyt folytat Juliával, aki a pornóosztályon dolgozik gépkezelőként. A népesség nagyobb hányadát kitevő prolik számára itt készítik a regényírógépek a pornográf regényeket, itt adják ki azokat a képeket, magazinokat, füzeteket, amelyeket a prolik dugdosva adnak kézről kézre, nem is sejtve, hogy a „tiltottnak” és „titkosnak” vélt irományokat maga a Párt adja ki a számukra (ORWELL 2010: 145). Az igénytelen, ösztönökre ható szórakozás biztosítja, hogy a prolik tudattalan, ninctelen, ösztönlényi tömege továbbra is az maradjon. Maguk a párttagok nem olvasnak irodalmat, csak a közös felolvasásokon hallgatják a Párt nyilatkozatait, szónokait. A Belső Párt tagjai, akik valójában birtokolják a hatalmat, a másik két réteghez képest pompában élnek, azonban arról, hogy számukra lehetséges-e a művészet alkotása vagy fogyasztása, nem tudunk meg semmit (valószínűleg nem). Eleve a Párt múlthamisító tevékenysége révén adott a kérdés: ha meg is maradt valamilyen irodalmi mű, az azonos lenne-e a múltbeli (valóságbeli) önmagával? Ilyenre csak a prolik városnegyedében lenne lehetőség, azonban az itt található műtárgyakat elveszettek is nevezhetjük. Az régiségboltban fellelhető tárgyak, bár számunkra a giccs vagy a kacat kategóriájába tartoznak, Winston számára régészeti, műemléki státuszba kerülnek.

A VÉG

A lezárás vagy lezáratlanság kérdése kifejezetten fontos kérdéssé válik egy disztópikus regény kapcsán. Az olvasóban egyértelműen kialakul egy attitűd a vázolt világrenddel, államstruktúrával szemben, amit nagyban befolyásol a remény megléte.

Zamjatyin művében a tökéletesnek gondolt társadalomban túlságosan is sokan láznak fel a Jótevő ellen ahhoz, hogy tökéletesnek nevezhessük. Ugyan az „ember formájú traktorok” (ZAMJATYIN 2008: 188) egyre többen lesznek, a narrátor-főszereplő az Egységes Állam hú szolgájává vált, a lázadó, messianisztikus I-t az elkerülhetetlen kivégzés várja, azonban a harcok még nem szűntek meg. D- megjegyzése, miszerint „az értelemnek győznie kell” (ZAMJATYIN 2008: 232), számos értelmezésnek ad teret. D- már máskor is tévedett a regény során, amikor még képes volt a fantáziájára támaszkodni, most pedig, amikor még erre is képtelen, még valószínűbb, hogy téved. Azonban van még egy tényező is: a Falon kívüli vademberek. I- szavaiból kiderül, hogy a nőnemű számok már

jó ideje ismerik a módját annak, hogy kijussanak ezekhez a vademberekhez (ZAMJATYIN 2008: 163) – a természetes, az ösztöni nem fogja hagyni, hogy az elembertelenedett ész állama végleg megtörje. Zamjatyin az ösztöni, az érzelmi, az irracionális mezején találja meg az ellenállás, és a lehetséges felszabadulás lehetőségét.

Huxley-nál azonban az ösztönöket, az érzékiséget, az élvezeteket maga az állam propagálja. Éppen ezért az érzékiségért nem tűnik ez a rezsím olyan szigorúnak, mint a másik kettő, pedig itt is épp ugyan olyan rabságban tartják az embereket, ezáltal fel is számolják ember voltukat (PODOLSZKI 2010: 16). A „külső tényező”, a társadalmon kívüli elemek itt már a Világállam ellenőrzése alatt állnak, rezervátumokba zárva, életvitelük és lehetőségeik pedig nem képesek működő alternatívát nyújtani a meglévő rendszerrel szemben. Noha szellemi tartalom (babonák, hiedelmek és keverékvallások révén) található a közösségben, a nyomorúság és a kirekesztő magatartás John irányába élhetetlenné teszi számára ezt a közeget is. Amit nyújtani tud, semmivel sem jobb, mint a „szép új világ”. John, az anakronisztikus Vadember egészen egyszerűen nem képes egyedül megreformálni egy olyan világot, amely nem képes felfogni a szavait – a másik ok magában Johnban van, hisz ő maga sem tudja, hogy hogyan kellene csinálni, az érzelmi és az indulatai vezérlik. Itt is megmutatkozik a tökéletes állam tökéletlensége, hisz ha tökéletes lenne, nem lenne szükséges rendőrségre, tüntetést leverő szónoklatra, szómaszóró vízágyúra (HUXLEY 1982: 171). A társadalom kilöki magából az olyan elemeket, amelyekben felfedezhető a másként gondolkodás szikrája, valamelyik távoli, marginális szigetre száműzi őket. A változás lehetősége ugyan elméletben fennáll, azonban csak sejtszintű, szervezetlen lázadásról lehetne szó, ami egészen egyszerűen nem lenne képes megdőnteni a rendszert. Amíg Zamjatyinnál volt egy félig-meddig reális reményfaktor, addig Huxley-nál ez a tényező szinte a jelentéktelenség szintjére jutott. Lesznek még Bernardok és Watsonok, de sosem lesznek elegendőek.

Óceánia helyzete ebből a szempontból elüt a másik kettőtől. Itt már egyáltalán nincs „kívül”. Bár vannak másként gondolkodók, a totalitárius hatalom állandó érzékeltetése, az állandó rettegés és az elemi bizalmatlanság miatt egészen egyszerűen nem jöhetnek létre még kétfős ellenállások sem (Winston és Julia esete is inkább az ellenállás kudarcáról szól, semmint sikeréről). Azonban egy totalitárius, mozgalmi rendszer nem létezhet „ellenség” nélkül. Az ilyen rendszer nem érheti el a célként kitűzött állapotot, mivel valódi célja az efelé való haladás, az alakuló jelleg (PODOLSZKI 2010: 15). Ezért a Gondolatrendőrség saját maga generálja az ellenállást: ők terjeszti Goldstein könyvét (amit ők írtak), ők kísértik meg a labilisabb párttagokat, ők „szervezik” be őket, és ők

tartóztatják le őket (ORWELL 2010: 296). A hatalom saját magának generálja az ellenállást. Winston és Julia, gyógyultan, megtérten válnak el, teljes közömböségben. Winston csak szeretetet érez, csakis a Nagy Testvér iránt. Nincs remény a változásra. Azonban egyes kutatókban felmerült a kérdés, hogy miért követi ezt a záró képet egy szenttelen, tudományos jellegű függelék az újbeszélről? Sőt: miért beszél a nyelvről múlt időben? Pynchon előszavában úgy véli, hogy egyszerűen nyelvtani fordulatról van szó: elbeszélő múlt idő. Azonban éppen ez az, ami miatt egyesek úgy vélik, hogy a függelék névtelen szerzője egy Óceánia, Párt és Nagy Testvér utáni időben írja a szöveget, amikor már szabadon írhat, amikor már objektívan fordulhat ehhez az időszakhoz. Orwell maga sem hitt az O'Brien által hangoztatott eszmében, miszerint lehetséges létrehozni egy tartós államot, amely a gyűlöletre, a félelemre és a nyomorra épül (PYNCHON 2003: XXIII–XXIV).

Kiadások

- HUXLEY, Aldous 1982. *Szép új világ*. Fordította SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter. Budapest, Kozmosz Könyvek
- ORWELL, George 2010. 1984. Fordította SZÍJGYÁRTÓ László. Budapest, Európa Könyvkiadó
- ZAMJATYIN, Jevgenyij 2008. *Mi*. Fordította FÖLDEÁK Iván. Budapest, Cartaphilus Kiadó

Bibliográfia

- BARCSI Tamás 2010. A szabadság problémája a negatív utópiákban. In: *Az utópia ezer arca*. Pécs, PTE-BTK Neveléstudományi Intézet
- ĐERGOVIĆ-JOKSIMOVIĆ, Zorica 2009. *Utopija. Alternativna istorija*. Beograd, Geopoetika
- FÖLDEÁK Iván 2008. Utószó. In: ZAMJATYIN, Jevgenyij: *Mi*. Fordította FÖLDEÁK Iván. Budapest, Cartaphilus Kiadó
- FREEDMAN, Carl 1984. Antinomies of Nineteen Eighty-Four. = *Modern Fiction Studies*, 4: 601–620.
- MOYLAN, Tom 2000. *Scraps of the Untainted Sky. Science Fiction, Utopia, Dystopia*. Boulder, Colorado, Westview Press
- ORWELL, George 1990. *Az irodalom felszámolása*. Budapest, Európa Könyvkiadó
- PYNCHON, Thomas 2003. Introduction. In: ORWELL, George: *Nineteen Eighty-Four*. Penguin Books
- SZILÁGYI Ákos 1988. *Ezerkilencszáznolcvannégyen innen és túl*. Budapest, Magvető Könyvkiadó

David LABADI

DISTOPIJE „MEĐUSOBNO“

Tema mog master rada je način prikazivanje umetnosti, uloga i situacija u utopističke tekstove (utopije, distopije) odnosno istraživanje mogućnosti korišćenja tih tekstova u nastavi književnost. Gore objavljen detalj bavi se sa klasičnim distopijama 20. veka, predvodnici, pojavam države unutar kao i sam odnos države (vlasti) prema umetnosti.

Ključni reči: književnost, utopija, distopija, umetnost, 20. vek.

Dávid LÁBADI

DYSTOPIAS „AMONG THEMSELVES“

The topic of my master thesis is the analysis of the habitus, role and situation of art represented in the utopian texts (utopias and dystopias), as well as functionality of the relevant texts, its relevance of methodology of teaching. The selection published below deals with the classic dystopias of the 20th century, with their antecedents, the state-configuration appearing in them and with the relation of state/power to art.

Keywords: literature, utopia, dystopia, art, 20th century.